

МАТЕРІАЛИ ДО «СЛОВНИКА ПОЛОНІЗМІВ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ»

Слова польського походження (полонізми) займають значне місце в лексико-семантичній системі говорів української мови, а це зумовлює потребу в їх докладному вивченні. Полонізмом традиційно вважають слово або його окреме значення, вислів тощо, запозичені з польської мови або утворені за її зразком [1, 513–514]. Полонізми у структурі східноpodільської говірки займають значне місце, хоч і не є визначальними для ареалогії. Більшість із них, крім відомих літературній українській мові, вживаються у досліджуваних говірках спорадично або мозаїчними вкрапленнями.

Матеріали до словника засвідчують, що полонізми входять до складу різних лексико-семантичних груп, та найбільш наповненими є групи на позначення одягу, взуття, прикрас і побутових реалій, що, очевидно, пов'язано з проживанням на території Східного Поділля польського населення. В основі Матеріалів – лексикографічні праці зі східноpodільського регіону, власний архів та дані етимологічних словників. Значна кількість дериватів, утворених за власне мовними законами, фонетичних варіантів, широка семантична структура запозичених лексем свідчать про адаптацію іномовної лексеми в східноpodільських говірках. Пропонуємо нижче фрагмент Словника, який, безумовно, буде розширений за рахунок репрезентантів інших тематичних груп та згущення мережі обстежених говірок.

Балія |бал'йя 1) 'круглої форми металева посудина для купання'; 2) 'дерев'яна широка і низька посудина бондарської роботи для різних потреб: заміщування тіста, прання, соління сала'

Балухатий |балу|хатий 'той, який має великі очі'

Баляси |ба|л'аси 'поручні'

Бальцанка |бал'|цанка 'бляшанка для зберігання рідини'

Бамбак |бам|бак 'полотно, виготовлене з бавовни'

Банити |банити 'сварити'

Бембати |бембати 'гойдати, теліпати'

Бидло |бидло 1) 'худоба, скотина'; 2) 'невихована, некультурна людина'

Бинда¹ |бинда 1) 'вузька смужка кольорової тканини, що використовується як прикраса'; 2) 'вузька смужка тканини'; 3) 'стрічка для вплітання в косу'; 4) 'вузька прозора стрічка'; 5) 'стрічка з візерунками'

Бинда² |бинда 'дошка, з одного боку з великими металевими гаками, на які вішали одяг'

Биндочка |биндочка 1) 'стрічка для вплітання в косу'; 2) 'вузька міцна стрічка, пришита з вивороту внизу тканини'

Бігос |б`ігос 'обов'язкова страва з капусти на весіллі'
Блендати |блендати 'швендяти, ходити без діла'
Блякнути |бл'акнути 'втратити колір'
Бобомчик |б|бомчик 'виготовлена з ниток прикраса зазвичай круглої форми'
Бомбатися |бомбатис'а 'гойдатися'
Бомчик |бомчик 'виготовлена з ниток прикраса зазвичай круглої форми'
Вазон |ва|зон 'кімнатна рослина, що вирощується в горщику'
Валасатися |вала|сатис'а 1) 'швендяти без діла'; 2) 'волочитися'
Ванькір |ван'к`ір 'бокова кімната, відділена від світлиці перегородкою'
Варгатий |вар|гатий 'той, хто має великі губи'
Варіят |вар'і|йат 'нерозумний, розбишака'
Виделка |ви|делка 'виделка, столовий прибор'
Випатрошити |випатрошити 'звільнити тушку сійської птиці від нутрощів'
Випиндити |випиндити 'дуже насварити'
Втемяжити в голову |втемя|йажити ў |голову 'переконати, перекласти знання, навчити'
Ганок |ганок 'ганок'
Ганчірка |ган|ч`ірка 'шматина для витирання рук чи миття посуду'
Гаплик |ган|лик 'металева застібка у вигляді гачка, що пришивається проти петлі на одязі'; 2) 'металева дужечка для застібання гаплика'
Гапличка |ган|личка 'металева дужечка для застібання гаплика'.
Гаплички |ган|лич|ки 'вузькі смужки тканини на поясі штанів, в які затягують ремінь'
Гапличок |ган|ли|чок 'металева застібка у вигляді гачка, що вишивається проти петлі на одязі'
Гарець |гарець 1) 'посудина бондарської роботи для сипучих продуктів'; 2) 'дерев'яна посудина для зберігання солі'
Гарцювати |гарц|у|вати 'бігати, скакати'
Гарчик |гарчик 'посудина бондарської роботи для зберігання рідини'
Гемба |гемба 'губа'
Гестка |гестка 1) 'вставка у чоловічій сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини'; 2) 'вставка у чоловічій сорочці від плечей до грудей'; 3) 'вишитий розріз на грудях сорочки'; 4) 'вставка на грудях пляття'; 5) 'планка в чоловічій сорочці, на якій роблять різні петельки'; 6) 'вставка на плечах чоловічої сорочки'; 7) 'зборки на грудях пляття чи кофти'; 8) 'вишивка на сорочці біля горловини'; 9) 'дитячий фартушок'
Говда |гойда 'велика товста жінка'

Графінка *гра|ф`інка* 'невеликий скляний довгоший посуд для горілки'

Грохнути *г|рохнути* 'розбити'

Гудзик *гудзик* 'застібка переважно круглої форми для одягу'

Дзбан *дзбан* 'дерев'яна посудина для води, молока, квасу'

Дзяволити *дз'аво|лити* 'скавчати (про собаку)'

Димка *димка* 'цибуля, яку зберігають підвішеною до комина чи димаря'

Длубатися *д|лубатис'а* 'копирсатися'

Допіру *до|п`іру* 'тільки що'

Дратва *дратва* 'просмолена нитка, яку використовують шевці'

Дрель *дрел'* 'свердло'

Завше *зайше* 'завжди'

Закамарок *зака|марок* 1) 'задвірки'; 2) 'невелике приміщення, маленька прибудова до чогось'

Згребло *ск|ребло, зг|ребло, зг'ребло, ізг|ребло, жг|ребло, жг'ребло, жгре|бло, ж|ребло, жгц|ребло, г|ребло, г|ребо* 'скребниця, металева щітка для чищення коней'

Зрази *з|рази* 'картопляні котлети з начинкою'

Зухвалий *зух|валий* 'відчайдушний, зухвалий'

Капа *капа* 'скатерка'

Капелюх *капи|л'ух* 1) 'чоловічий фетровий головний убір із широкими крисами'; 2) 'чоловічий солом'яний головний убір із широкими крисами'; 3) 'літній головний убір із широкими крисами, плетений або пошитий із тканини'

Капці *капц'і* 1) 'легкі туфлі переважно для хати'; 2) 'м'яке селянське взуття, виплетене із лика'; 3) 'старі стоптані тапки', 4) 'будь-яке взуття не вище кісточок без каблуків'; 5) 'туфлі з низькими підборами'; 6) 'туфлі з низькими підборами і верхом із брезенту'; 7) 'тапки зі свинячої шкіри на шнурках'; 8) 'сандалі'

Кармник *карм|ник* 'приміщення у підсобному господарстві для утримування свиней'

Кашкет *каш|кет* 'чоловічий головний убір'

Келих *келих* 'дерев'яна посудина токарної роботи для рідини, схожа на кружку, іноді з крижкою'

Керувати *киру|вати* 'спрямовувати чинює діяльність, давати вказівки, розпоряджатись'

Кобіта *ко|біта* 'гарна жінка'

Ковдра *ко|удра* 'тепле вкривало, зазвичай на ваті, яким люди вкриваються в постелі'

Кодло *кодло* 1) 'злочинна група людей'; 2) 'гніздо мишей'

Комір *ком`ір* 'певної форми смужка тканини, пришита в одязі до країв вирізу для шиї'

Корок *корок* 1) 'пробка'; 2) 'підбор у взутті'; 3) 'каблук із корка'

Краков'як *кракоу|йак* 'народний танець'

Криси к|риси ‘верхні краї миски, горщика’
Кричати гвалтом кри|чати г|валтом ‘дуже кричати’
Кульчики |кул’чики ‘сережки’
Кухлик |кухлик ‘невелика глиняна посудина для пиття води, молока’
Кухня |кухн’а ‘кухня, приміщення, в якому готують їжу’
Кухоль |кухол’ ‘металева посудина з вушком для води’
Легуміни лигу|м’іни ‘солодощі, ласощі’
Лейба |лейба ‘вайлувата, неповоротка людина’
Ленія |лен’їа ‘вулиця в селі’
Люстерко л’ус|терко ‘маленьке дзеркало’,
Люстерце л’ус|терце ‘маленьке дзеркало’
Люстречко л’устречко ‘маленьке дзеркало’
Люстро |л’устро ‘дзеркало’
Льоха¹ |л’оха 1) ‘свиня’; 2) ‘свиноматка’
Льоха² |л’оха ‘жінка, яка має багато дітей’
Майтки майт|ки ‘труси’
Мандивошка манди|вошка ‘лобкова воша’
Манькет ман’кет 1) ‘кінцева частина рукава сорочки’;
 2) ‘тканина, пришита поверх манжета для оздоблення’
Маркїтний мар|к’ітний ‘невдоволений’
Маркїтно мар|к’ітно ‘тривожно, нудно’
Маркота мар|кота ‘тривога, неспокій’
Маруда ма|руда ‘людина, яка нервує без причини’
Марудити ма|рудити ‘нервувати’,
Марудитися ма|руди тис’а ‘нервуватися’
Марудний ма|рудний ‘нервовий’
Моцний |моцний ‘товстенький’
Небіжчик ни|б’іжчик ‘покійник’
Незграбний низг|рабний ‘недоладний (про людину), неповороткий’
Нехлюй них|л’уї ‘неохайний чоловік’
Нехлюйка них|л’уїка ‘неохайна жінка’
Нікчемний н’ік|чемний ‘безсилий’
Нуртувати нурту|вати ‘вирувати’
Обценьки об|цен’ки ‘щипці’
Обчас обн|час, гобн|час 1) ‘задня тверда частина взуття, що охоплює п’яту’; 2) ‘тверда груба набійка на підосшві взуття під п’ятою’
Одукалий оду|калий ‘огрядний, гладкий’
Олівець ол’івец’ ‘олівець, засіб для малювання’
Папіровка пап’іроўка ‘сорт яблуні’
Партач пар|тач ‘людина, яка робить щось невміло, недбало’
Партачити пар|тачити ‘щось робити не дуже добре’
Партика пар|тика ‘велика скибка хліба’
Партолити пар|толити ‘приготувати несмачну страву’

Пасок |пасок 1) 'смужка тканини, що пришивається до верхньої частини спідниці чи штанів'; 2) 'довга шкіряна смуга із пряжкою для підперезування одягу в стані'; 3) 'довга смуга тканини для підперезування одягу в стані'

Пастернак |пастир|нак 'пастернак, сільськогосподарська культура'

Пательня |пательня 'сковорода',

Патрати |патрати 'різати курей і чистити від пір'я'

Пацалуватий |пацалу|ватий 'щокатий'

Пацьорки |пацьорки 1) 'прикраса, яку жінки носять на шиї, намисто'; 2) 'намистини'; 3) 'прикраси на взутті з намистин'; 4) 'бахрома'; 5) 'китиці'; 6) 'заплутані нитки'; 7) 'скручена нитка із прядива'; 8) 'вузол, що утворився на заплутаній нитці під час шиття голкою'; 9) 'довгі нитки'; 10) 'скручені нитки, які заплутались під час шиття машинкою'; 11) 'скручені нитки по краях незарубленої хустки'; 12) 'скручені нитки на домотканому полотні'; 13) 'стрічки різного кольору – кісники'; 14) 'шнурки'; 15) 'дрібно посічені краї тканини'; 16) 'зіжмакана тканина на одязі'; 17) 'зжата тонка тканина, з якої шили легкий жіночий одяг'

Підгарля |підгарля 'велике висяче підборіддя'

Підлий |подлий 'підлий'

Платва |латва 'балка, на якій тримаються крокви'

Плахта |плахта 1) 'жіночий одяг типу спідниці, виготовлений із двох зшитих до половини полотниць переважно вовняної картатої тканини'; 2) 'шмат шерстяної тканини. З одного боку червоний, а з іншого чорний, яким обгортали стан'

Плентати |плентати 'йти повільно, заплітаючи ногами'

Пляшка |п'ляшка 'фляшка, пляшка'

Повидло |повидло 'солодка густа маса з протертих плодів, зварених із цукром'

Полядвниця |полядвниця 'страва з риби'

Поренча |поренча 'спинка ліжка',

Поренчатко |поренчатко 'бильце ліжка'

Порічки |порічки 'смородина червона'

Порпати |порпати 'рити, копати'

Порпатися |порпатися 'ритися в чомусь'

Посада |посада 'службове становище'

Почвара |почвара 'потвора, бридка людина'

Почесна |почесна 'прикінцевий власневесільний обряд, коли молоді частують горілкою гостей, а ті їх обдаровують'

Прагнути |прагнути 'дуже бажати'

Праця |праця 'діяльність людини'

Пулярес |пулярес 'гаманець'

Ринка |ринка 1) 'глиняна посудина напівсферичної форми з широким отвором'; 2) 'глибока миска'

Ринок |ринок 'базар'
Риначка |риначка 'невелика глиняна посудина напівсферичної форми з широким отвором'
Розгардіяш розгард'і'йаш 'безладдя'
Розтринькати рост|рин'кати 'розтратити'
Розхвітькати росх|в'іт'кати 'розтратити'
Рондель рон|дел' 'біла череп'яна велика миска'
Ротонда ра|тонда 'одяг, який не прилягає до тіла'
Рунделік рун|делік 'посудина, чаша, черпак, якою набирають воду з діжки'
Салатирка сала|тирка 'салатниця, біла череп'яна миска'
Сальтисон сал'ти|сон 'страва, нафарширований дрібно порізаною відвареною головою свині її ж шлунок'
Свідомий св'і|домий 'який має свідомість'
Скипидар скипи|дар 'безбарвний розчинник фарби з різким запахом'
Склеп склеп 'старий магазин'
Скромний ск|ромний 'який не любить підкреслювати свої заслуги, достоїнства, хизуватися ними'
Слоїк с|лойік 'скляна банка'
Слоїчок с|лойічок 'невелика скляна банка'
Слуп слуп 'стовп'
Смалець с|малец' 'витоплений свинний жир'
Статечний ста|течний 'розважливий, поважний'
Стельмах с|тел'мах 'той, хто виготовляє колеса'
Тартак тар|так 'місце, де розпилювали дерево'
Таця |тац'а 'піднос, дерев'яне велике блюдо'
Тельбатий тил'|батий 'людина з великим животом'
Тельбо |тел'бо 'великий живіт'
Тельбухи тел'л'бу|хи 'великий живіт'
Тибель |тибел' 'дерев'яний цвях, кілочок'
Тістечко |т'істечко 'ласощі з тіста'
Тлустий т|лустий 'гладкий, огрядний, ситий'
Тринькати т|рин'кати 'нерозумно витратити гроші'
Труна тру|на 'домовина'
Філіжанка ф'і|л'іжанка 'чашка'
Фіранка ф'і|ранка 'коротка занавіска на вікні'
Флянчик ф|л'анчик 'відросток кімнатної рослини'
Хата на слупах |хата на с|лупах 'стара глиняна хата'
Ходити у биндах хо|дити ў |биндах 'дівувати'
Хохля |хохл'а 'велика розливна ложка'
Царата ца|рата 'клейонка'
Шаплик шап|лик 'дерев'яна помийниця, низька широка діжка з двома вухами'
Шкарпетки шкар|петки 'носки'

Шмаркач *шмар|кач* 1) 'засоплена дитина'; 2) 'молода недосвідчена людина, яку не поважають'

Матеріали до Словника полонізмів у східноподільських говірках відкривають перспективи наступних досліджень.

Джерела

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.

Швець – Швець В. Лексика традиційного різьблення Уманщини / Владислава Швець. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2012. – 170 с.

Література

Ткаченко О. Б. Полонізм / О. Б. Ткаченко // Українська мова: Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 503–504.